

224025 - سەپەر ئىبىي توغرىسىدا تەپسىلى چۈشەنچە

سوئال

سەپەر ئىبىي توغرىسىدا تەپسىلى چۈشەنچە

تەپسىلى جاۋاب

بارلىق گۈزەل ماختاشلار ئالەملەرنىڭ پەرۋەردىگارى بولغان ئاللاھ تائالاغا خاستۇر. پەيغەمبىرىمىز مۇھەممەد سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمگە ئاللاھنىڭ رەھمەت-سالاملىرى بولسۇن.

سەپەر ئىبىي ھىجرىيە ھېسابىدىكى 12 ئاينىڭ بىرى بولۇپ مۇھەررەمدىن كېيىنلا كېلىدىغان ئايدۇر. بەزى لۇغەتشۇناس ئالىملار: بۇ ئاينىڭ سەپەر دەپ ئاتىلىشى بۇ ئايدا مەككە خەلقىنىڭ سەپەرگە چىقىپ كېتىپ، شەھەرنىڭ بوش قالغانلىقىدىن دەپ قارىسا، يەنە بەزىلەر: بۇنداق ئاتىلىشى بۇ ئايدا مەككە خەلقى باشقا قەبىلىلەرگە قارشى ئۇرۇشقا ئاتلىناتتى، ئۇچرىغان كىشىلەرنىڭ ھەممە مال-مۈلكىنى تارتىۋېلىپ ئۇلارنى ھېچنېمىسى يوق ھالەتتە تاشلاپ قوياتتى. [ئىبنى مەنزۇرنىڭ لىسانۇل ئەرەب ناملىق ئەسىرى 4- توم 462-463-بەتلەر].

سەپەر ئىبىي توغرىسىدىكى بۇ ئەسەر تۆۋەندىكى نۇقتىلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ:

1- جاھىلىيەت دەۋرىدىكى ئەرەبلەرنىڭ سەپەر ئىبىي توغرىسىدىكى قارىشى.

2- ئىسلام پىرىنسىپىنىڭ جاھىلىيەت ئەرەبلىرىنىڭ قارىشىغا بولغان زىتلىقى.

3- بۇ ئايدا ئىسلامغا نىسبەت بېرىلىپ، ئىلىپ بېرىلىدىغان بۇزۇق ئېتىقاد ۋە بىدئەت ئىشلار.

4- پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ھاياتلىقىدا سەپەر ئىبىي ئىلىپ بېرىلغان ئۇرۇش ۋە يۈز بەرگەن مۇھىم ھادىسىلەر.

5- سەپەر ئىبىي توغرىسىدىكى يالغان-توقۇلما ھادىسىلەر.

بىرىنچى: جاھىلىيەت دەۋرىدىكى ئەرەبلەرنىڭ سەپەر ئىبىي توغرىسىدىكى قارىشى. جاھىلىيەت دەۋرىدە ئەرەبلەرنىڭ بۇ ئايدا ئىلىپ بارىدىغان ئىككى تۈرلۈكچۈك مۇنكەر ئىشلىرى بار ئىدى.

بىرى: ئاينى ئۆز خاھىشلىرى بويىچە ئىلگىرى-كېيىن قىلىش. (يەنى ئايلارنى ئۆزگەرتىپ ئويناش).

يەنە بىرى: بۇ ئايدىن شۇم پال ئىلىش بولۇپ، بۇنى ئۆز نۆۋىتىدە تەپسىلىي بايان قىلىمىز.

1- ھەممەيلەنگە مەلۇمكى، ئاللاھ تائالا يىلنى ياراتتى، يىلنىڭ سانى 12 ئاي قىلىپ بېكىتتى. ئاللاھ تائالا ئايلار ئىچىدىن تۆت ئاينى، (يەنى زۇلقەئدە، زۇلھەججە، مۇھەررەم ۋە رەجەب) چەكلەنگەن ئايلاردىن قىلىپ بېكىتتى. يەنى ئاللاھنىڭ دەرگاھىدا بۇ ئايلارنىڭ ھۆرمىتى چوڭ بولغاچقا، بۇ ئايلار ئىچىدە ئۇرۇش قىلىشنى چەكلىدى.

بۇ ھەقتە ئاللاھ تائالا قۇرئان كەرىمدە مۇنداق دەيدۇ: **إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِي كِتَابِ اللَّهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرْمٌ، ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ، فَلَا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ أَنْفُسَكُمْ، وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً، وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ** تەرجىمىسى: **شۈبھىسىزكى، ئاسمان ۋە زېمىن يارىتىلغاندىن تارتىپ (قەمەرى) ئايلارنىڭ سانى ئاللاھنىڭ دەرگاھىدا (يەنى لەۋھۇلمەھپۇزدا) 12 دۇر، ئۇلاردىن تۆتى (يەنى زۇلقەئدە، زۇلھەججە، مۇھەررەم، رەجەب) ئۇرۇش قىلىش ھارام قىلىنغان ئايلاردۇر، بۇ توغرا دىندۇر (يەنى مەزكۇر تۆت ئايدا ئۇرۇشنىڭ ھارام قىلىنىشى ئاللاھنىڭ توغرا دىندۇر)، بۇ ئايلاردا (ئۇلارنىڭ ھۆرمىتىنى ساقلىماسلىق بىلەن، ئاللاھ چەكلىگەن گۇناھ ئىشلارنى قىلىش بىلەن) ئۆزۈڭلارغا زىيان سالماڭلار. [تەۋبە سۈرىسى 36-ئايەت].**

جاھىلىيەت دەۋرىدىكى مۇشرىكلار شۇنى بىلىپ تۇرۇپ، ئۆزلىرىنىڭ كۈڭلى-خاھىشى بويىچە ئايلارنى ئۆزگەرتىپ بەلگىلىمىسىدىن كېچىكتۈرۈپ ياكى ئىلگىرى سۈرۈپ قوياتتى. ئۇلار بەزى يىللىرى مۇھەررەم ئېيىنى ئارقىغا سۈرۈپ، ئورنىغا سەپەر ئېيىنى ئالماشتۇرۇپ قوياتتى.

ئۇلار ئۆز ئېتىقادىدا ھەج ئايلىرىدا ئۆمرە قىلىشنى ئەڭ چوڭ گۇناھ دەپ قارايتتى، بۇ ھەقتە ئالىملارنىڭ بەزى سۆزلىرىنى بايان قىلىپ ئۆتىمىز:

ئا- ئىبنى ئابباس رەزىيەللاھۇئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: "تەرەپلەر جاھىلىيەت دەۋرىدە ھەج ئايلىرىدا ئۆمرە قىلىشنى زېمىندىكى ئەڭ چوڭ گۇناھ دەپ قارايتتى. مۇھەررەم ئېيىنى سەپەر ئېيىغا ئالماشتۇرۇپ قوياتتى ۋە ھەج قىلغۇچىلارنىڭ ئايىغى ئۆزۈلگەندىن كېيىن، مۇساپىرلارنىڭ ئىزلىرى ئۆچكەندە، سەپەر ئېيى چىقىپ كەتكەندە ئۆمرە قىلىشنى مەقسەت قىلغانلارغا، ئۆمرە قىلىش دۇرۇس بولىدۇ" دەيتتى. [بۇخارى 1489-، مۇسلىم 1240- نومۇرلۇق ھەدىستە رىۋايەت قىلغان].

ب- ئىبنىئەرەبىي مۇنداق دەيدۇ: ئاينى ئالماشتۇرۇش مەسىلىسىدە ئۈچ تۈرلۈك قاراش مەۋجۇتتۇر.

بىرىنچى: ئىبنى ئابباس رەزىيەللاھۇئەنھۇدىن بايان قىلىنىدۇكى، جۇنادە ئىبنى ئەۋفئىبنى ئۇمەييە ئەلكىنانى ھەر يىلى ھەج مەۋسۇمىدا ھازىر بولاتتى ۋە كىشىلەرگە: "ئەبۇ سۇمامە ئەبىبەلمەيدۇ ۋە جاۋاب قايتۇرۇلمايدۇ، دىققەت قىلىڭلار! ئۆتكەن يىلى سەپەر ئېيى ھالال قىلىنغان، بۇ يىل ھارام قىلىمىز كېلەر يىلى يەنە ھارام قىلىمىز" دەيتتى. كىنانە قەبىلىسى ھەۋزان، غەتپان ۋە بەنى سەلىم قەبىلىلىرى بىلەن بىللە ئىدى.

يەنە بىر رىۋايەتتە: "بىز بۇ يىلى مۇھەررەمنى ئىلگىرى قىلىپ سەپەرنى كىچىكتۇردۇق دەيتتى، يەنە بىر يىلى: بىز بۇ يىل سەپەرنى ھارام قىلىپ، مۇھەررەمنى كىچىكتۇردۇق" دەيتتى. مانا بۇ ئۇلارنىڭ ئاينى كىچىكتۈرىشىدۇر.

ئىككىنچى: ئاينى زىيادە قىلىش. قەتادە مۇنداق دەيدۇ: "جاھىلىيەت دەۋرىدىكى ئازغۇن بىر جامائەت سەپەر ئېيىنى ئەشھۇرۇل ھۇرۇم يەنى ئۇرۇش قىلىش چەكلەنگەن ئايلارغا قىستۇپتەتتى. ئۇلارنىڭ باشلىقلىرىدىن بىرى ھەج مەۋسۇمىدا ئوتتۇرىغا چىقىپ: دىققەت قىلىڭلار! سىلەرنىڭ ئىلاھلىرىڭلار ئۆتكەن يىلى مۇھەررەم ئېيىنى ئۇرۇش قىلىش چەكلەنگەن ئايلارنىڭ جۈملىسىدىن قىلدى، بۇ يىلمۇ شۇنداق قىلىدۇ، دەيدۇ. يەنە بىر يىلى كەلگەندە، دىققەت قىلىڭلار! سىلەرنىڭ ئىلاھلىرىڭلار بۇ يىل سەپەر ئېيىنى ئۇرۇش قىلىش چەكلەنگەن ئايلارنىڭ جۈملىسىدىن قىلدى، سىلەرمۇ شۇنداق قىلىڭلار دەيدۇ.

ئىبنى ۋەھەب ۋە ئىبنى قاسىم مالىكتىن شۇنىڭ ئوخشىشىنى بايان قىلىپ مۇنداق دەيدۇ: جاھىلىيەت ئەھلى "سەپەرەين" يەنى قوش سەپەر دەيتتى، شۇنىڭ ئۈچۈن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھەدىستە: سەپەر يوق دېگەن. ئەشھەبمۇ مالىكتىن شۇنداق بايان قىلغان.

ئۈچىنچى: ھەجنى ئالماشتۇرۇش. مۇجاھىد بۇنى مۇنداق بايان قىلىدۇ: **إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ تَهْرِجِمِسى: ئاينى ئارقىغا سۈرۈش (يەنى ئۇرۇش ھارام قىلىنغان ئاينى باشقا بىر ئايغا ئۆزگەرتىپ، يىلنىڭ 12 ئېيىنى 13 ئايغا كۆپەيتىش) كۇفرىنى زىيادە قىلىشتۇر.** [سۈرە تەۋبە 37-ئايەتنىڭ بىر قىسمى]. ئۇلارنىڭكى يىل زۇلھەججە ئېيىدا ھەج قىلاتتى، ئاندىن يەنە ئىككى يىل مۇھەررەم ئېيىدا ھەج قىلاتتى، ئاندىن يەنە ئىككى يىل سەپەر ئېيىدا ھەج قىلاتتى، ئۇلار يىلدا كىلىدىغان ھەر بىر ئايدا ئىككى يىل ھەج قىلاتتى. ئەبۇ بەكرى رەزىيەللاھۇئەنھۇ ھەج قىلغان يىلى ئەرەبلەرنىڭ زۇلقەئدە ئېيىدا ھەج قىلىدىغان ئۇقتىغا توغرا كەلگەن. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام زۇلھەججە ئېيىدا ھەج قىلغان ۋە سەھىھ ھەدىسلەردە بايان قىلىنغان مەشھۇر خۇتبىسىدە مۇنداق دېگەن: **ھەقىقەتەن زامان يەنى ۋاقىت ئاللاھ تائالا ئاسمان-زېمىننى ياراتقان كۈنىدىكى ئەسلى تەرتىپى بويىچە ئاينىلىنىدۇ...، ئىبنى ئابباس ۋە باشقىلارنىڭ بايان قىلىشىچە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «ئى ئىنسانلار! سۈزۈمگە قۇلاق سېلىڭلار، مەن بۇ ئورۇندا بۈگۈندىن كېيىن سىلەرگە سۈز قىلالماسلىقىم مۇمكىن، شۇبھىسىزكى، سىلەرنىڭ مۇشۇ كۈنىڭلار، مۇشۇ ئېيىڭلار ۋە مۇشۇ شەھرىڭلار ھۆرمەتلىك قىلىنغىنىدەك، سىلەرنىڭ قانلىرىڭلار ۋە ماللىرىڭلارمۇ ھۆرمەتلىك قىلىندى يەنى ئۇنىڭغا تاجاۋۇز**

قىلىش چەكلەندى. سىلەر قىسقا ۋاقىتتا پەرۋەردىگارنىڭ بىلەن ئۇچرۇشىسىلەر، دۇنيادا قىلغان ئىش-ھەرىكەتلىرىڭلاردىن سوئال قىلىنىسىلەر. مەن ئاللاھ تائالانىڭ ماڭا تاپشۇرغان ئەلچىلىك ۋەزىپىسىنى يەتكۈزدۈم، باشقىلارنىڭ ئاماننىنى ساقلىغانلار بولسا، ئامانەتنى ئۆز ئىگىسىگە قايتۇرسۇن، بارلىق جازانخورلۇق ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، ئەسلى ماللىرىڭلار قايتۇرۇلدى، سىلەر گە زۇلۇم قىلىنمايدۇ، سىلەرمۇ باشقىلارغا زۇلۇم قىلمايسىلەر. ئاللاھ تائالا جازانىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇشقا بۇيرىدى. ئابباس ئىبنى ئابدۇل مۇتەللىپنىڭ باشقىلاردىن ئالىدىغان بارلىق جازانىلىرى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى يەنى بىكار قىلىندى، سىلەرنىڭ ئاراڭلاردىكى جاھىلىيەتتىكى جان دەۋاسىبىكار قىلىندى، تۇنجى بولۇپ سىلەرنىڭ ئاراڭلاردا ھۈزەيل قەبىلىسى تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەن، بەنى لەيس بىلەن ئېمىلداش بولغان ئىبنى رەبئە بىن ھارىس بىن ئابدۇل مۇتەللىپنىڭ قان دەۋاسىنىڭ بىكار قىلىنغانلىقىنى ئىلان قىلمەن. ئى ئىنسانلار! ھەقىقەتەن شەپتان سىلەرنىڭ بۇ زېمىننىڭ ئاللاھنىڭ غەيرىگە چوقۇنۇشنى ئىشقا ئاشۇرۇشتىن ئۈمىدسىزلەنگەن بولسىمۇ ئەمما ئۇنىڭدىن باشقا سىلەر ئېتىبارغا ئالمايدىغان ئىش-ھەرىكەتلەردە سىلەرنى ئازدۇرۇشقا قەدەم باستى. دىنىڭلارنى ساقلاپ قىلىش ئۈچۈن شەپتاندىن ھەزەر قىلىڭلار. **إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ ، يُضَلُّ بِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا يُحِلُّونَهُ عَامًا وَيُحَرِّمُونَهُ عَامًا لِيُوَاطِّئُوا عِدَّةَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ فَيَحِلُّوا مَا حَرَّمَ اللَّهُ تَهْرِجِمِيسِي: ئاينى ئارقىغا سۈرۈش** (يەنى ئۇرۇش ھارام قىلىنغان ئاينى باشقا بىر ئايغا ئۆزگەرتىپ، يىلنىڭ 12 ئېيىنى 13 ئايغا كۆپەيتىش) كۇفرىنى زىيادە قىلىشتۇر، بۇنىڭ بىلەن كاپىرلار ئازدۇرۇلدى. ئۇلار ئاللاھ ھارام قىلغان ئايلارنىڭ سانىغا مۇۋاپىقلىشىش ئۈچۈن، ئۇنى بىر يىل ھالال قىلسا، ئىككىنچى يىل ھارام قىلىدۇ، شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئاللاھ ھارام قىلغان ئاينى ھالال قىلىدۇ [سۈرە تەۋبە 37-ئايەت]. ھەقىقەتەن زامان يەنى ۋاقىت ئاللاھ تائالا ئاسمان-زېمىننى ياراتقان كۈنىدىكى ئەسلى تەرتىپى بويىچە ئايلىنىدۇ. شۇبھىسىزكى، ئاسمان ۋە زېمىن يارىتىلغاندىن تارتىپ (قەمەرى) ئايلارنىڭ سانى ئاللاھنىڭ دەرگاھىدا (يەنى لەۋھۇلمەھپۇزدا) 12 دۇر، ئۇلاردىن تۆتى (يەنى زۇلقەئدە، زۇلھەججە، مۇھەررەم، رەجەب) ئۇرۇش قىلىش ھارام قىلىنغان ئايلاردۇر، بۇ ئايلاردىن ئۈچى بىر-بىرىگە ئۆلىنىپ كېلىدۇ، يەنە بىرى مۇزەرنىڭ رەجەب ئېيى بولۇپ بۇ ئاي جىمادۇل سانى بىلەن شەئباننىڭ ئوتتۇرىسىدا كېلىدۇ». [ئەھكامۇل قۇرئان 2-توم 503-504 - بەتلەر].

2-سەپەر ئېيىدىن شۇم پال ئېلىش. جاھىلىيەت دەۋرىدە ئەرەبلەرنىڭ ئارىسىدا ناھايىتى مەشھۇر ئىش ئىدى. ئىسلامغا نىسبەت بېرىلگەن بەزى قەبىلىلەردە ھازىرمۇ ئۇنىڭ ئەسىرى تېپىلىدۇ.

ئەبۇ ھۈرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىنبايان قىلىنغان ھەدىستە، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: **ئىسلامدا كېسەلنىڭ يۇقىشىدىن، قۇشلارنىڭ ئۇچۇشىدىن، زىيانداش ھاشارەتلەر ۋە سەپەر ئېيىدىن شۇم پال ئېلىش يوقتۇر. ماخاۋ كېسىلىدىن ئولۇستىن قاچقانداك قاچقىن.** [بۇخارى 5387-، مۇسلىم 2220- نومۇرلۇق ھەدىستە رىۋايەت قىلغان].

شەيخ ئىبنى ئۇسەيمىن رەھىمەھۇللاھ مۇنداق دەيدۇ: "تەپسىرشۇناسلار سەپەر دېگەن سۆزنى چۈشەندۈرۈپ: بىرىنچى: سەپەر

دېگەن ھەممەيلەنگە تونۇشلۇق بولغان، ئەرەبلەر جاھىلىيەت دەۋرىدە شۇم پال ئالىدىغان ئايدۇر.

ئىككىنچى: بۇ تۈگىنىڭ قورسىقىغا چىقىدىغان يۇقۇملۇق كېسەلدۇر. بۇ كېسەل بىر تۈگىدىن يەنە بىر تۈگىگە كۆچىدۇ. بۇنى كۆچىدىغان كېسەلگە ئۇلاپ كەلتۈرۈش خۇسۇسىي ئىشنى ئومۇمىي ئىشقا چاتقانلىق جۈملىسىدندۇر.

ئۈچىنچى: سەپەر دېگەن سۆزدىن، كاپىرلارنىڭ ئېزىپ كېتىشىدە تۈرتكىلىك رول ئوينىغان، ئاينى ئارقىغا سۈرۈش مەسىلىسى بولۇپ، ئۇلار ئۇرۇش چەكلەنگەن ئاينى سەپەر ئېيىغا كىچىكتۈرەتتى. بۇ ئاينى بىر يىلى ئۇرۇش قىلىش چەكلەنگەن ئاي يەنە بىر يىلى ئۇرۇش قىلىش رۇخسەت قىلىنغان ئاي قىلىپ ئۆزگەرتەتتى.

كۈچلۈك قاراش: سەپەر دېگەن سۆزدىن ئەرەبلەر جاھىلىيەت دەۋرىدە شۇم پال ئالىدىغان سەپەر ئېيى مەقسەت قىلىنىدۇ.

ئاللاھنىڭ تەقدىرىدە بەلگىلەنگەن ياخشىلىق-يامانلىق ئىشلارنىڭ ھەممىسىدە زاماننىڭ ھېچ قانداق تەسىرى بولمايدۇ.

مەسىلەن: بەزى كىشىلەرنىڭ مەلۇم خىزمەتلىرى سەپەر ئېيىنىڭ 25-كۈنلىرىدە ئاخىرلاشسا خۇرسەن بولۇپ، بىزنىڭ ئىشىمىز سەپەر ئېيىنىڭ 25-دە ياخشىلىق بىلەن ئاخىرلاشتى دەپ سۆيۈنىدۇ، مانابۇيىدە ئىشلارنى قىلىش بىلەن بىدئەتنىڭ دەرۋازىسىغا يىقىنلاشقانلىق ھېسابلىنىدۇ. سەپەر ئېيىنى ياخشى ياكى يامان ئاي دېگىلى بولمايدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن ئىلگىرىكى ئالىملارنىڭ بەزىسى كىشىلەرنىڭ ھۇقۇقىنىڭ ھۇۋلىغىنى ئاڭلىغاندا: ئاللاھ خالىسا بۇ ياخشىلىقتىن بىشارەتتۇر، دېگەن سۆزىنى ئىنكار قىلغان. ھۇقۇقىنىڭ ھۇۋلىغىغا ياخشىلىق-يامانلىق نىسبەت بېرىلمەيدۇ، چۈنكى ئۇمۇ باشقا ئۇچارلىققا ئوخشاش ھۇۋلايدۇ.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام يۇقىرىدا بايان قىلىنغان ھەدىستە تۆت تۈرلۈك ئىشتىن شۇم پال ئىلىشتىن چەكلىدى، بۇنىڭدىنمۇ سۇلمان كىشىنىڭ ئاشۇنداق ئىشلارغا دۇچكەلگەندە قورقۇپ ياكى ئاجىزلىشىپ قالماستىن بەلكى سەمىمى-سادىقلىق بىلەن، ئاللاھ تائالاغا تەۋەككۈل قىلىشنىڭ زۆرۈر ئىكەنلىكى ئىسپاتلىنىدۇ.

يۇقىرىقى تۆت تۈرلۈك ئىش مۇسۇلماننىڭ كۆڭلىگە كەلگەندە، مەزكۇر ئىنسان چوقۇم تۆۋەندىكىدەك ئىككى خىل ھالەتتىن خالى بولالمايدۇ:

بىرىنچى: ئەگەر كۆڭلىدىن كەچكەن بۇ ئىشقا قەدەم بېسىش ياكى تەستىقلاش بىلەن جاۋاب قايتۇرسا، ئۇ ۋاقىتتا ئۆزىنىڭ ئىشىنى ھەقىقىتى بولمىغان مەۋھۇم بىر نەرسىگە ئالاقىدار قىلىپ قويغان بولىدۇ.

ئىككىنچى: كۆڭلىدىن كەچكەن بۇ ئىشقا، قەدەم باسماستىن تەۋەپەرۋا قىلماسلىقى لازىم. لېكىن كۆڭلىدە بۇنىڭغا ئالاقىدار مەلۇم

غەم-ئەندىشىلەرنىڭ تەسىرى قالسا، گەرچە بۇ بىرىنچى ھالەتتىكىدىن يەڭگىلەرەك بولغان تەقدىردىمۇ، چىن قەلبىدىن ئاللاھ تائالاغا تايانغان-ئەۋەككۈل قىلغان كىشى، كۆڭلىدە بۇنداق ئىشلارغا مۇتلەق ئورۇن بەرمەسلىكى ئىنتايىن مۇھىمدۇر.

يۇقىرىدا بايان قىلىنغان تۆت تۈرلۈك ئىشتىن چەكلەش دېگەنلىك؛ مەزكۇر ئىشلارنى مەۋجۇت ئەمەس دېگەنلىك بولماستىن، بەلكى بۇ ئىشلارنىڭ ئىنسانلار ئارىسىدا مەۋجۇتلىقى، لېكىن ئۇ ئىشلارنىڭ ئىنسان ئەقىدىسىگە بولىدىغان تەسىرىنى چەكلەشتۈر. ئىنسان قەلبىگە ھەقىقىي تەسىر كۆرسەتكۈچى پەقەت ئاللاھ تائالادۇر. سەۋەبئۇچۇق ۋە ساغلام بولىدىكەن بۇ توغرا سەۋەب ھېسابلىنىدۇ، چۈشىنىكسىز ۋە مەۋھۇم سەۋەب بولىدىكەن بۇ توغرا بولمىغان-باتىل سەۋەب دىيىلىدۇ، بۇنداق سەۋەبىنىڭ ئۆزى ۋە ئۇنىڭ تەسىرى بىردەك چەكلىنىدۇ. [شەيخ ئىبنى ئۇسەيمىن پەتىۋالار توپلىمى 2-توم 113-115-بەتلەر].

ئىككىنچى: ئىسلام پرىنسىپىنىڭ جاھىلىيەت ئەرەبلىرىنىڭ قارشىغا بولغان زىتلىقى.

بىز يۇقىرىدا ئەبۇ ھۈرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن بايان قىلىنغان سەھىھ ھەدىس، جاھىلىيەت دەۋرىدىكى ئەرەبلەرنىڭ سەپەر ئېيى توغرىسىدىكى بۇزۇق ئېتىقادىنى سۆزلەپ ئۆتتۇق، سەپەر ئېيىمۇ ئاللاھ ياراتقان ئايىلاردىن بىر ئاي بولۇپ، ئۇنىڭ ئۆز ئالدىغا ھەرىكەت يەنى ياخشىلىق ياكى يامانلىققا تەسىر كۆرسىتىدىغان رولى يوق بەلكى ئاللاھنىڭ بويسۇندۇرۇشى بىلەن ئۆز رولىنى داۋاملاشتۇرىدۇ.

ئۈچىنچى: مۇشۇ ئايدا ئىسلامغا نىسبەت بېرىلىپ ئىلىپ بېرىلىدىغان بۇزۇق ئېتىقاد ۋە بىدئەت ئىشلار.

1-سەئۇدى ئەرەبىستان ئىلمى تەتقىقات دىنى پەتىۋا تەشۋىقات كومىتېتىدىن: بىز ياشاۋاتقان دىياردىكى بەزى ئاتالمىش ئۆلىمالار، ئۆز قارىشىدا ئىسلام دىنىدا سەپەر ئېيىنىڭ ئاخىرقى چارشەنبە كۈنى چاشكا ۋاقتىدا ئوقۇيدىغان بىر سالام بىلەن ئادا قىلىنىدىغان تۆت رەكەت نەپلە ناماز بار دەپ ئېتىقاد قىلىدۇ. بۇ نامازنىڭ ھەر بىر رەكئىتىدە پاتىھە ۋە كەۋسەر سۈرىسى 17 قېتىمدىن ئوقۇلىدۇ، ئىخلاس سۈرىسى 50 قېتىمدىن ئوقۇلىدۇ، فەلەق ۋە ناس سۈرىلىرى بىر قېتىمدىن ئوقۇلىدۇ، بۇ سۈرىلەر ھەر بىر رەكئەتتە يۇقىرىقىدەك ئوقۇلىدۇ، تەشەھھۇدىن كىيىن سالام بېرىلىدۇ، سالام بەرگەن ۋاقتتا، **وَاللَّهُ غَالِبٌ عَلَىٰ أَمْرِهِ** **وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ** تەرجىمىسى: **ئاللاھ (خالغان) ئىشىنى ئاشۇرۇشقا قادىردۇر، لېكىن ئىنسانلارنىڭ تولىسى (بۇنى) ئۇقمايدۇ** دېگەن ئايەتنى 360 قېتىم ئوقۇيدۇ، ۋە سۇپىلارنىڭ تىجىنى قارىشىدىكى "كامالەتجەۋھەرى" دەپ ئاتىلىدىغان دۇئانى ئۈچ قېتىم ئوقۇيدۇ ۋە سۇبھانە رەببۇكە رەببۇل ئىززەتى ئەمما يەسپۇن ۋە سالامۇن ئەلەل مۇرسەلىين ۋە لەھەمدۇ لىللاھى رەببىل ئالەمىين دەپ نامازنى ئاخىرلاشتۇرىدۇ. مۇشۇ ئايەتنىڭ خاسىيىتى بىلەن، سەپەر ئېيىنىڭ ئاخىرقى چارشەنبە كۈنى چۈشىدىغان بالا-مۇسبەتتىن ساقلىنىش ئۈچۈن، كەمبەغەللەرگە يىمەكلىك سەدىقە بېرىش كېرەك دەپ قارايدۇ.

ئۇلارنىڭ قارىشىچە: ھەر يىلىدا زېمىنىغا 320مىڭ بالا- مۇسبەت چۈشىدىكەن، بۇنىڭ ھەممىسى سەپەر ئېيىنىڭ ئاخىرقى چارشەنبە كۈنىدە بولىدىكەن، شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ كۈن يىلىنىڭ ئىچىدىكى ئەڭ قېيىن كۈن ھېسابلىنىدىكەن، ھەر كىشى بۇ كۈندە يۇقىرىدا بايان قىلىنغان شەكىلدە تۆت رەكەت نەپلە نامازنى ئادا قىلسا، ئاللاھ تائالا ئۆزىنىڭ پەزىلى-رەھىمىتى بىلەن، ئۇ كىشىنى شۇ كۈندە چۈشىدىغان بارلىق بالا- مۇسبەتلەردىن ساقلايدىكەن. ئۇ كىشىنىڭ ئەتراپىدىكىلەر بۇنىڭدىن ساقلىنالمىدىكەن، ئۇ كىشى بۇ شەكىلدە نامازنى ئادا قىلىشقا قادىر بولالمىدىغان كىشىلەرنىڭغا جىتتىنى قاندۇرۇش مەنبىيى بولىدىكەن، بۇ توغرىمۇ؟ بۇ ھەقتە چۈشەنچە بېرىشىڭلارنى سورايمىز. دېگەن سوئال سورالغاندا: دىنى پەتىۋا تەشۋىقات كومىتېتىدىكى ئالىملار بۇ سوئالغا تۆۋەندىكىدەك جاۋاب بەرگەن:

بارلىق گۈزەل مەدھىيەلەر ئالەملەرنىڭ پەرۋەردىگارى بولغان ئاللاھقا خاستۇر. پەيغەمبىرىمىز مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا، ئۇنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرى ۋە ساھابىلىرىغا ئاللاھنىڭ رەھمەت-سالاملىرى بولسۇن. يۇقىرىقى سوئالدا بايان قىلىنغان نەپلە نامازنىڭ، قۇرئان-ھەدىستىن ئاساسى بارلىقىنى بىلمەيمىز. ئىسلام ئۈممىتىنىڭ ئىلگىرى ئۆتكەن ياخشى كىشىلىرىدىن ياكى ئۇلارنىڭ يولىنى تۇتۇپ ماڭغان كىيىنكى كىشىلەردىن بىرەرسىنىڭ بۇ شەكىلدە نەپلە ناماز ئوقۇغانلىقى قەيت قىلىنمىغان. بۇ كەسكىن ئىنكار قىلىنىدىغان بىدئەت ئىشتۇر. ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھانىڭ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن رىۋايەت قىلغان ھەدىسىدە: **كىمكى دىنىمىزدا يوق ئىشنى پەيدا قىلىدىكەن، ئۇ قوبۇل قىلىنمايدۇ** بىرلىككە كەلگەن ھەدىس. مۇسلىمنىڭ رىۋايىتىدە: **كىمكى دىنىمىزدا يوق ئەمەللەرنى ئىبادەت دەپ قىلىدىكەن، ئۇ رەت قىلىنىدۇ**، دېيىلگەن.

كىمكى يۇقىرىدا بايان قىلىنغان شەكىلدىكى نامازنى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا ياكى ساھابىلاردىن بىرىگە نىسبەت بېرىدىكەن، ئۇلارغا چوڭ بوھتاننى توقۇغان بولىدۇ. ئۇ كىشى ئاللاھ تائالا تەرىپىدىن يالغانچىلارغا بېرىلىدىغان ئەڭ چوڭ جازاغا لايىق بولىدۇ. دىنى پەتىۋا تەشۋىقات كومىتېتى (2354).

2-شەيخ مۇھەممەد ئابدۇسسالىم ئەششۇقەيرى مۇنداق دەيدۇ: "جاھىللار سەپەر ئېيىنىڭ ئاخىرقى چارشەنبە كۈنىدە، تىنچلىق ئايىتى دەپ، ﴿سَلَامٌ عَلَىٰ نُوحٍ فِي الْعَالَمِينَ﴾ تەرجىمىسى: **خالايقلار نۇھقا سالام يوللايدۇ** دېگەن ئايەتكە ئوخشاش ئايەتلەرنى بېزىپ ئۇنى قاچىغا سىلىپ، ئۇ قاچىدا ئۇسسۇزلۇق ئىچىشىدۇ ۋە ئۇنىڭدىن بەرىكەت ھاسىل بولىدۇ ۋە يامانلىقنى كەتكۈزۈۋېتىدۇ دەپ بىر-بىرىگە ھەدىيە قىلىشىدۇ. بۇ بۇزۇق ئېتىقاد، شۇم پال ئىلىش ۋە دىندا يوق بىدئەتلەردىن بولۇپ، بۇنداق ئەسلى يوق بىدئەت بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان كىشىلەرنى كۆرگەن ھەرقانداق مۇسۇلمان، ئۇلارنىڭ قىلىۋاتقان بىدئەتلىرىنى كۈچىنىڭ يېتىشىچە چەكلىشى كېرەك". [ئەسسۈنەن ۋەلمۇبەتەدىئات 111-112-بەتلەرگە قارالسۇن].

تۆتىنچى: پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھايات ۋاقتىدا سەپەر ئېيىدا ئىلىپ بېرىلغان ئۇرۇش ۋە يۈز بەرگەن مۇھىم ھادىسىلەر ناھايتى

كۆپ بولۇپ، ئۇنىڭدىن بەزىسىنى تاللاپ بايان قىلىمىز.

1- ئىبنى قەييۇم رەھىمەھۇللاھ مۇنداق دەيدۇ: "پەيغەمبەرئەلەيھىسسالام ھىجرەت قىلىپ 12 ئايدىن كېيىن سەپەر ئېيىدا تۇنجى قېتىم ئۆزى بىۋاستە قاتناشقان غازات **ئەبۇ ياكى ۋەددان** غازىتى ئىدى، بۇ قېتىمقى ئۇرۇشتا بايراقنى ھەمزە ئىبنى ئابدۇلمۇتەلىب كۆتۈرگەن، بايراق ئاق رەڭلىك ئىدى. پەيغەمبەرئەلەيھىسسالام مەدىنىدە ئۆز ئورنىغا سەئەد ئىبنى مۇئاز رەزىيەللاھۇئەنھۇنى ئورۇنبا سار قىلىپ قويغان ئىدى. بۇ قېتىم قۇرەيشنىڭ سودا كارۋانلىرىنىڭ ئالدىنى توسۇش ئۈچۈن چىققان بولسىمۇ، ئەمما ئۇلار بىلەن ئۇچرىشالمىدى.

بۇ قېتىمقى ئۇرۇش جەريانىدا پەيغەمبەرئەلەيھىسسالام بەنى زەمەرە قەبىلىسىنىڭ باشلىقى مەخشى ئىبنى ئەمرۇلزەمەرىي بىلەن كېلىشىم تۈزۈپ، ئۇلار مۇسۇلمانلارغا، مۇسۇلمانلار ئۇلارغا ياردەم قىلىدىغان بولۇپ قايىتىپ كەلدى، پەيغەمبەرئەلەيھىسسالامنىڭ بۇ قېتىمقى سەپىرى 15 كۈن داۋام قىلغان ئىدى. [زادۇل مەئاد 3- توم 164-165-بەتلەرگە قارالسۇن].

2- ھىجرىيىنىڭ 3-يىلى سەپەر ئېيىدا ئەزەل ۋە قارە قەبىلىسىدىن بىر نەچچە كىشى بىز مۇسۇلمان بولدۇق دەپ، پەيغەمبەرئەلەيھىسسالامنىڭ يېنىغا كېلىدۇ ۋە پەيغەمبەرئەلەيھىسسالامدىن ئۆزلىرىگە دىنى تەلىم بېرىدىغان، قۇرئان كەرىم ئۆگىتىدىغان يېتەكچى ئۇستازلارنى ئەۋەتىشىنى تەلەپ قىلىدۇ. ئەسلىدە ئۇلارنىڭ بۇ ئىشى ھىيلە ئىدى. ئىبنى ئىسھاقنىڭ رىۋايىتىدە ئۇلار بىلەن بىللە ساھابىلاردىن ئالتە كىشىنى ئەۋەتكەن. ئىمام بۇخارى مۇنداق دەيدۇ: پەيغەمبەرئەلەيھىسسالام ئۇلار بىلەن ئون ساھابىنى ئەۋەتكەن، ئۇلارغا مەرسەد ئىبنى ئەبى مەرسەد ئەلغەنەۋىينى باشلىق قىلغان، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا خۇبەيب ئىبنى ئۇدەي رەزىيەللاھۇئەنھۇمۇ بار ئىدى. ئۇلار بىرلىكتە مەدىنىدىن يولغا چىقىپ، ھىجاز تەرەپتىكى ھۈزەيل قەبىلىسىنىڭ سۇ مەنبەسى بولغان رەجىئى دېگەن جايغا كەلگەندە، ئۇلار ساھابىلارغا خىيانەت قىلىپ، دات-پەريات قىلىپ ھۈزەيل قەبىلىسىنى ساھابىلارغا قارشى ياردەمگە چاقىردى، ئۇلار كېلىپ ساھابىلارنى قورشاپ خۇبەيب ئىبنى ئۇدەي بىلەن زەيد ئىبنى دەسەنەنى ئەسىرگە ئېلىپ، باشقىلارنىڭ ھەممىسىنى ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ. ئۇلار ئەسىرگە ئالغان ئىككەيلەننى مەككەگە ئېلىپ بېرىپ قۇرەشنىڭ چوڭلىرىغا ساتىدۇ، چۈنكى بۇ ئىككەيلەن بەدىر ئۇرۇشىدا قۇرەيشنىڭ بەزى باشلىقلىرىنى ئۆلتۈرۈۋەتكەن ئىدى. [زادۇل مەئاد 3- توم 244-بەت].

3- ھىجرىيىنىڭ 4-يىلى يەنە سەپەر ئېيىدا "بىئرى مەئۇنە ۋەقەسى" يۈز بەرگەن، بۇ ۋەقەنىڭ قىسقىچە مەزمۇنى تۆۋەندىكىدەك: شۇ يىلى سەپەر ئېيىدا بەنى ئامىرنىڭ كاتتىلىرىدىن ياش سەيلىچى دەپ مەشھۇر بولغان ئامىر ئىبنى مالىك پەيغەمبەرىمىزنىڭ يېنىغا كەلگەن چىغدا، پەيغەمبەرىمىز ئۇنى ئىسلامغا دەۋەت قىلىدۇ، ئۇ ئىسلامنى قوبۇل قىلمىغان بولسىمۇ، تامامەن رەت

قىساسنى ئىلىش ئۈچۈن، بۇلار بىلەن پەيغەمبەرئەلەيھىسسالام ئارىسىدا كېلىشىم بارلىقىنى بىلمەستىن، بۇ ئىككىسىنى ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ. مەدىنىگە كېلىپ بۇ ۋەقەنى پەيغەمبەرئەلەيھىسسالامغا سۆزلەپ بەرگەن ۋاقتىدا، پەيغەمبەرئەلەيھىسسالام: سەن كېلىشىم تۈزۈشكەن كىشىلەردىن ئىككىنى ئۆلتۈرۈۋېسەن، مەن ئۇلار ئۈچۈن پىدىيە بىرىمەن دەيدۇ. [زادۇل مەئاد 3- توم 246-248-بەتلەر].

4- ئىبنىل قەييۇم رەھىمەھۇللاھ مۇنداق دەيدۇ: پەيغەمبەرئەلەيھىسسالام خەببەر ئۇرۇشىغا مۇھەررەم ئىيىنىڭ ئاخىرىدا چىققان، سەپەر ئىيىدا خەببەرنى پەتنە قىلغان. [زادۇل مەئاد 3- توم 339-340-بەتلەر].

5- ئىبنىل قەييۇم: قۇتبەتە ئىبنى ئامىر ئىبنى ھەدىدنىڭ خەسئەمگە قوشۇن تارتىپ چىققانلىقى توغرىسىدا توختىلىپ، بۇ ۋەقە ھىجرىيىنىڭ 9-يىلى سەپەر ئىيىدا بولغان دەيدۇ. ئىبنى سەئەد مۇنداق دەيدۇ: پەيغەمبەرئەلەيھىسسالام قۇتبەتە ئىبنى ئامىرنى 20 نەپەر كىشى بىلەن تۇبالە دېگەن جايدىكى بەنى خەسئەم مەھەللىسىگە ئەۋەتىپ، ئۇلارغا ھۇجۇم قىلىشنى بۇيرۇيدۇ. ئۇلار ئون تۈگىگە نۆۋەتلىشىپ مىنىپ يولغا چىقىدۇ، ئۇلار بىر ئادەمنى تۇتۇپ سوراق قىلىدۇ، ئۇ كىشى مەھەللىگە ئاز قالغاندا ۋارقىراپ- جاقىراپ توۋلاپ ئۇلارنى ئاگاھلاندىرماقچى بولغاندا، قۇتبەتە ئىبنى ئامىر ئۇنى قىلىچ بىلەن چېپىۋېتىدۇ، ئاندىن مەھەللىدىكىلەر ئۇخلىغان ۋاقتتا، ساھابىلار ئۇلارغا ھۇجۇم قىلىدۇ، ئىككى تەرەپ قاتتىق ئۇرۇش قىلىدۇ، ھەر ئىككى تەرەپتىن نۇرغۇن كىشىلەر يارىدار بولىدۇ. قۇتبەتە ئىبنى ئامىر ئۇلاردىن ئۆلتۈرگەنلەرنى ئۆلتۈرۈپ، نۇرغۇن چارۋا مال- قويلارنى ۋە ئاياللارنى ئەسىر قىلىپ مەدىنىگە ئېلىپ ماڭىدۇ، ۋەقەلىكتە بايان قىلىنىشىچە: بەنى خەسئەم مەھەللىسىدىكىلەر توپلىنىپ ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ كېلىدۇ. ئاللاھ تائالا ئۇلارنىڭ ئۈستىگە سەل ئەۋەتىدۇ، ئۇ سەل مۇسۇلمانلار بىلەن ئۇلارنىڭ ئارىسىدا توساق بولىدۇ، مۇسۇلمانلارنى ئۇلاردىن غەنىمەت ئالغان چارۋا- ماللار، قوي- كالىلار، تۈگىلەر ۋە ئاياللارنى ئېلىپ كېتىدۇ، ئۇلار سەلدىن ئۆتەلمەستىن مۇسۇلمانلار ئۇزاقلاپ كەتكۈچە قاراپ تۇرۇپ قالىدۇ. [زادۇل مەئاد 3- توم 514- بەت].

5- ئىبنىل قەييۇم رەھىمەھۇللاھ مۇنداق دەيدۇ: ھىجرىيىنىڭ 9- يىلى پەيغەمبەرئەلەيھىسسالامنىڭ يېنىغا ئۈزرە دېگەن قەبىلىدىن 12 نەپەر ئەلچى كېلىدۇ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا جەمرەتە ئىبنى نۇئمان دېگەن كىشىمۇ بار ئىدى. پەيغەمبەرئەلەيھىسسالام ئۇلاردىن: سىلەر كىم بولىسىلەر؟ دەپ سورىغاندا، ئۇلاردىن بىرى جاۋاب بېرىپ: بىزنى ھەممە كىشى تونۇيدۇ، بىز قۇسەيىنىڭ ئانا بىر قېرىندىشى زۇرەنىڭ ئەۋلادلىرى، بىزنىڭ ئەجدادىمىز قۇسەيىگە ياردەم بەرگەن، مەككىدىن بەنى بەكر بىلەن خۇزائەنى چىقىرىۋەتكەن، بىزنىڭ ئارىمىزدا ئۇرۇق- تۇغقانلىق مۇناسىۋەت بار دەيدۇ. پەيغەمبەرئەلەيھىسسالام ئۇلارغا: خوش كەپسىلەر، سىلەرنىڭ مېنى تونىغىنىڭلارغا رەھمەت دەيدۇ. ئاندىن ئۇلار مۇسۇلمان بولىدۇ، پەيغەمبەرئەلەيھىسسالام ئۇلارغا: شامنىڭ پەتھى قىلىنىدىغانلىقى، ھىرەقلىنىڭ ئۆز يۇرتىنى تاشلاپ قېچىپ كېتىدىغانلىقى توغرىسىدا خوش- خەۋەر بېرىدۇ. پەيغەمبەرئەلەيھىسسالام ئۇلارنى رەمبال- پىرخۇنلاردىن سۇئال سوراشتىن، ئۇلارنىڭ ئۆلتۈرگەن نەرسىلىرىنى يېيىشتىن چەكلەيدۇ،

قۇربانلىقنىڭ گۆشىنى يېيىشكە بۇيرۇيدۇ، ئۇلار بىرقانچە كۈن رەملىنىڭ ھويلىسىدا تۇرۇپ، ئاندىن ئۆز يۇرتىغا قايتىپ كېتىپ،
پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ كۆرسەتمىسى بويۇنچە ھاياتىنى باشلايدۇ. [زادۇل مەئاد 3- توم 657 - بەت].

5-سەپەر ئىبى توغرىسىدا ئېقىپ يۈرگەن يالغان- توقۇلما ھەدىسلەر:

ئىبنىل قەييۇم رەھىمەھۇللاھ مۇنداق دەيدۇ: كەلگۈسى تارىخ توغرىسىدا سۆزلەنگەن ھەدىسلەر بولۇپ، مەسىلەن: مۇنداق يىلدا
مۇنداق- مۇنداق ئىش بولىدۇ، مۇنداق ئايدا مۇنداق- مۇنداق ئىش بولىدۇ دېگەنگە ئوخشاش.

بۇ خۇددى يالغانچى- كاززاپلارنىڭ: مۇھەررەم ئىبىدا ئاي تۇتۇلسا، مال باھاسى قىممەتلىشىدۇ، ئۇرۇش- جېدەل كۆپ بولىدۇ،
پادىشاھنىڭ بېشى ۋالنىۋاش بولىدۇ. سەپەر ئىبىدا ئاي تۇتۇلسا مۇنداق- مۇنداق بولىدۇ، دېگەنگە ئوخشاش.

ھەممە ئايلا توغرىسىدا يالغانچىلىق داۋاملاشقان، بۇ ھەقتە سۆزلەنگەن ھەدىسلەرنىڭ ھەممىسى يالغان- توقۇلمىدۇر. [ئەلمەنار
ئەلمۇنىف 64-بەت].

توغرىسىنى ئاللاھ بىلگۈچىدۇر.